

A frankofónia és a nagyvilág

A franciák mindig büszkék voltak arra, hogy szép nyelvük — világnyelv, a kultúra egyik hordozója, és elnéző megértéssel viseltettek az idegen ajkúak iránt, akik kétségbeesett harcot folytattak a helyes kiejtés sokszor leküzdhetetlennek tűnő nehézségeivel. Jóakaratóan kifigurázták az azonos nyelvű svájci franciák és a vallonok kissé éneklő akcentusát, a kanadaiak beszédfordulatait vagy a kolonialista időkből származó — *petit nègre*-nek mondott afrikai francia nyelvjárást, amely, általában, infinitívusban beszél (én elmenni, te maradni...). A helyesírás szabályaira, a nyelvtanra, a mondatfűzésre már a régi időkben is igen szigorúan ügyeltek, és idejekorán megkezdték a harcot az idegen szavak behatolása ellen. Vajon miért van az, hogy ez a nyelv, melynek szépségét, kifejező voltát, belső értékeit csak kevesen vitatták, mostanában annyi erélyes védelmezőre talált?

A latin nyelvet a római légiók hozták be Galliába. A latin összeolvadt a gallok nyelvével, ebből keletkezett a *lingua romana rustica*, amely bizony távol állott Cicero és Vergilius nyelvétől. A gallokat tehát senki sem védte, és nem is védhette meg az idegen nyelv térhódításával szemben. Akkor sem találtak védelmezőre, amikor a IV—V. században újabb invázió következett: a germán dialektusok betörése. Hugues Capet megjelenéséig a királyi udvarban is latinul beszéltek és írtak. Capet, aki 987—996 között uralkodott, és akit a történetírás mint az első *frankofón*, tehát franciául beszélő, illetve francia terület fölött uralkodó királyt tart nyilván, bevezette a *francien*-nak nevezett tájszólást, amelyet az akkori Franciaország egyik párányi terjedelmű területén (Ile-de-France) beszéltek. De a latin a XVII. század derekáig uralkodó nyelv maradt. A Sorbonne-on latinul tanítottak, és Descartes előbb latinul írt, mert a művelt előkelőség csak így olvasta el műveit.

Joachim du Bellay, a francia reneszánsz híres „brigád“-jának, a *Pléiade*-nak a tagja, 1549-ben kiadta *Défense et illustration de la langue française* című munkáját. Ez volt a *Pléiade* programja, amelyben du Bellay, a többi között, harcba szállt azokkal, akik lenézték a francia nyelvet, és csak latinul vagy görögül akartak írni. Du Bellay kijelentette, hogy „a francia méltó helyet foglalhatna el a hírneves nyelvek között“, ha a latinból és a görögből csak óvatosan átvett szavakkal gazdagítanák. A latin és a görög befolyás ellen, néha az olasz ellen harcoltak testületileg a XVI. század írói, és ez a militáns szellem fennmaradt akkor is, amikor az országban már a francia lett az uralkodó nyelv. „És ekkor eljőve Malherbe“ — írta Boileau, és hozzákezdett, szögezzük le, nem minden durvaság nélkül, az idegen szavaknak a francia nyelvből való kiüldözéséhez. François de Malherbe (1555—1628), „a király költője“ azzal vádolta Ronsard-t és a francia reneszánsz többi költőjét, hogy du Bellay nyomdokain haladva, túl sok latin és görög szót és kifejezést vettek át. A franciába vidéki tájszólások is beszivárogtak, a királyi zsoldosok — olaszok, németek, spanyolok — is sok idegen szót hurcoltak be, nemkülönben az idegenből jött

hercegnők, később francia királynők udvaroncai. Vaugelas 1647-ben adta ki *Remarques sur la langue française* című munkáját. Ebben, Malherbe mellé állva, kijelentette: „Meg kell tisztítani a nyelvet minden szennytől.“ Vaugelas számára az *igazi nyelv* „az udvar legjobb elemei beszélte nyelvet“ jelentette. Így azután Malherbe, Vaugelas és a többiek túlzott nyelvi és műfaji tisztogatása nyomán a francia nyelv két részre szakadt: az egyiket, a *le haut français*-t a nagyurak beszélték, a másikat, a *le bas français*-t a „harmadik rend“, maga a nép fejlesztette ki a nyelvtudósoktól függetlenül. Potsdam udvaroncai „jobb“ francia nyelvet beszéltek, mint a francia paraszt. Racine 1650-ben arról panaszkodott, hogy Lyonban fedezte föl, mekkora a különbség a „hivatalos“ nyelv és a nép nyelve között. Nem értették meg, mit mond: egy alkalommal, amikor éjjeli edényt kért — tepsit hoztak neki...

A francia nyelvet — és ez egyik különleges, a többi nyelvtől eltérő tulajdonsága — a külföldi előkelőségek, majd később a polgárság már akkor beszélte, amikor maga a francia nép még meg sem tanulta saját nyelvét. Miért? A vélemények eltérnek. Sanche de Grammont például azt állítja, hogy az idegen királyi udvarokban, elsősorban Szentpétervárott, Potsdamban és Stockholmban a francia nyelvet a társadalmi megkülönböztetés eszközeként használták. II. Frigyes minisztereivel franciául beszélt, Voltaire-rel franciául levelezett. „Csak a lovaimmal, az istállófiúkkal beszélek németül“ — mondotta. Ékes francia nyelven levelezett II. Katalin cárnő Diderot-val és Voltaire-rel. Ez a „kitűnő francia nyelv“ jelentette a főnemesség, majd a nagypolgárság számára azt a „*cordon sanitaire*“-t, amely őket a néptől elválasztotta. (Sanche de Grammont: *Les Français. Portrait d'un peuple*. Paris, 1970. 275.) Nyilvánvaló, hogy a francia nyelv univerzális szerepének értékelésekor nem lehet csupán ezekre a tényezőkre szorítkozni. Minden nyelvnek megvannak a maga, előnyökkel párosult hiányosságai, és a francia nyelv „felsőbbrendűsége“ ellen jogosan tiltakozó szerzők némelyike elfelejté, hogy a francia forradalmak eszméi, maga a francia kultúra éppen a francia nyelv segítségével jutott el a többi néphez.

„A XVIII. században, a tudomány, a művészetek és az emberi kapcsolatok fejlődésével egyidejűleg, idegen szavak és tudományos kifejezések tömege tört be a francia nyelvbe — szögezi le a század elejéről való *Nouveau Larousse Illustré*. — Ezeknek száma azóta majdnem megkétszerezte a klasszikus szókincset. De a francia nyelv, túlságos gazdagsága ellenére, amely nem volt torzítások nélkül való, megőrizte világos voltát, pontosságát és eleganciáját.“ Amint látjuk, a szavak kölcsönzése nem új jelenség. De szokatlan e kölcsönzés aránya és minősége. Azok, akik a fenti megállapítás után Voltaire és Molière nyelvének új védelmezőiként tűntek föl, azt állítják, hogy az angol jövevényszavak betörésének mérete a francia nyelv létét veszélyezteti. René Étiemble, a Sorbonne professzora, akit „a XX. század du Bellay-jének“ neveznek, a hatvanas évek elején keresztes hadjáratot indított az angol jövevényszavak ellen. A *Le Monde* annak idején „politikai röpirat“-nak nevezte Étiemble „*Parlez-vous français?*“ című, 1964 februárjában megjelent kötetét (lásd *Korunk*, 1964. 6.). Étiemble figyelmeztetett, hogy a francia nyelv lassan keveréknyelvvé változik, ennek adta a *français*, illetve „*atlanti sabir*“ nevet. (Sabirnak nevezik azt az arab, francia, olasz és spanyol szavak keverékéből kialakult keveréknyelvet, amely Észak-Afrikában és egyes közel-keleti országokban honosodott meg.) Az *atlanti sabir* (sabir atlantique) kifejezésből kitűnik, hogy valójában nem annyira az „*anglais*“, mint inkább az „*américain*“ elleni harcról van szó. E cikk keretén belül nem foglalkozhatunk a kérdés nyelvészeti részével. Azzal a vitával sem, amely arra a kérdésre igyekszik válaszolni: létezik-e egyáltalán különálló amerikai nyelv. (Lásd Florin Ionescu: *Dictionar de americanisme*. București, 1972.)

Amerikai szerzők franciára fordított könyveiben évtizedek óta a következőt olvashatjuk: „*traduit de l'américain*“ (fordítás amerikaiból). Az utóbbi évek folyamán a francia lapokban sűrűn találkozhattunk olyan, az „américain“ elsajátítását propagáló hirdetésekkel, amelyek így szólnak: „Ne rontsa üzleti esélyeit. Tanuljon meg amerikaiul!“

A „franglais“ előretörését az Egyesült Államok gazdasági és politikai befolyásának növekedése és az amerikai termékekre vonatkozó kifejezések körüli hírverés könnyítette meg. „A francia nyelvnek egy olyan világhoz kell alkalmazkodnia, amely gyorsan változik, és amely egyre inkább műszakivá és tudományossá, tehát — angolszásszá válik.“ (*L'Express*, 1033.) Annak idején a francia *avion* gyorsan kitessekelte a régiesen hangzó *aéroplane* szót. Amikor azonban elkövetkezett a sugárhajtású repülőgépek korszaka, a franciák „elkéstek“, és az angolszász *jet*, ez a jellemzően rövid, kifejező és egyben hangutánzó szó könnyen elterjedt. Az angol nyelv könnyebben teremt a gyors műszaki fejlődés megkívánta rövid szavakat és rövidítéseket. A légiforgalom nyelve ma már az angol, az üzletembereké szintén; a Kozmoszban angolul és oroszul beszélnek, a francia kóolajtársaságok által 1968-ban kiadott műszaki szójegyzék ezer szava közül mintegy ötszáz egyszerűen átmásolt angol kifejezés. A francia nyelvtisztító mozgalom kezdettől politikai tartalmú, amelybe a nemzeti érzékenység néha eltúlzott elemei vegyültek. A főiskolai hallgatókat, a műszaki és tudományos elitet sokszor nemtörődomséggel, sznobizmussal, Amerikarajongással, egyenesen nemzeti árulással vádolják. Szemükre vetik, hogy a nemzetközi kongresszusokon, sőt az állami támogatásban részesített tudományos folyóiratokban is angolul közlik értekezéseiket. „Ez már nem tudományos, hanem politikai kérdés“ — írja Alfred Sauvy, aki cikkének a következő címet adta: *A kulturális kiszolgáltatottság megalázóbb, mint a gazdasági* (*Le Monde*, 1971. június 8.). Mások tárgyilagosabban állapítják meg, hogy „a tudományos gondolatot hordozó nyelv — az angol“. Igaz, ha a francia vagy franciául író (frankofón) szerző francia nyelven közli munkáját, kevesebben olvassák, de művét, magától értetődően, francia műnek tekintik. Ha viszont angolul adja közre, inkább felfigyel rá a tudományos világ. Csakhogy munkájának francia eredetét ilyenkor talán figyelmen kívül hagyják. Egyébként az olasz, japán, nyugatnémet tudományos folyóiratok is angol nyelvű cikkekkel vannak tele, angolul leveleznek egymással a Közös Piac keretén belül az olasz és a francia cégek, sőt egyes francia kutatóintézetekben, laboratóriumokban angol nyelven értekeznek a munkatársak.

A „franglais“ esetében nemcsak a jövevényszavak beözönléséről van szó, hanem arról is, hogy a „*sabir atlantick*“ — így írja gúnyosan Étiemble — nyelvtani szabályai aláássák az évszázadok folyamán kicsiszolt francia mondat- és szó szerkezetet, a kifejezések pontosságát. És erre a franciák, joggal, nagyon érzékenyek. A „franglais“ kiküszöböli például a viszonyt jelző szócskákat, sokszor magát a névelőt is. A *World population conference* — írja Sauvy — jelentheti azt, hogy *Congrès mondial de la population* vagy *Congrès mondial sur la population du monde*. De ha egy napon így fogjuk írni: *monde population conférence*, akkor a francia nyelv megszűnt létezni, legalábbis nemzetközi nyelvként.“

Ezzel el is érkeztünk a francia nyelv jelenlegi problémáinak egyik központi kérdéséhez. Meg kell menteni az „exportálható“ francia nyelvet! Miért? „Félő, hogy az afrikaiak előtt — hogy csak ezt a példát említsem — hitelüket veszítik könyveink, elsősorban a tudományos munkák, melyekbe egyre több angolszász kifejezés kerül. Könnyen elképzelhető, hogy végül is arra a következtetésre jutnak, kényelmesebb, ha mindjárt angolul tanulnak meg.“ (Philippe Rossillon jelentése az *Haut Comité pour la défense de la langue et l'expression française* kongresszusán.) „A francia

nyelv nemcsak a franciáké, hanem a múlt öröksége, melynek sok nép a haszonélvezője. Ezért kell megőrizni, feljavítani és gazdagítani.“ (Alfred Sauvy) Hogyan?

A francia nyelv védelmével és terjesztésével sok intézmény és bizottság foglalkozik. Számuk meglepően nagy, így csak a legfontosabbakat soroljuk fel. Érdekeségük, hogy legtöbbjük a hatvanas években, tehát a „franglais“ elleni támadás megindításakor, a „frankofónia“ újrafelfedezésekor alakult meg. Kivétel az *Alliance Française*, amely 1883 óta létezik. Eredeti neve meghatározza egykori céljait: *Alliance française pour la propagation de la langue française dans les colonies et à l'étranger*. Az újonnan megszervezett intézmények élén a már említett *Haut Comité* áll. Ezt 1966-ban hozták létre, kormányzservként: *L'Association des universités partiellement ou entièrement de langue française* (AUPELF); 1961-ben alakult, 18 ország 56 egyetemén működik. *Conférence des ministres de l'éducation francophone*, amely 1962 óta kétszer egy évben összehívja a francia, belga, afrikai és kanadai közoktatásügyi minisztereket. *Association internationale des parlementaires de langue française* (AIPLF); 1967-ben alakult, 27 ország nemzetgyűlésének, parlamentjének küldöttei vesznek részt közgyűlésein. *Conseil international de la langue française*. Ennek az 1967-ben megalakított és húsz „frankofón“ államot csoportosító tanácsnak a programja „a francia nyelv egységének megőrzése a világban“. Megemlíthető még az *Association internationale des sociologues de langue française*, amelyet a neves szociológus, Georges Gurvitch alakított 1958-ban, a *Groupe francophone de l'ONU*, amelynek 30 tagállama van, elnöke a tunéziai ENSZ-küldöttség mindenkori vezetője; az (1959-ben létesült) *Association internationale de solidarité francophone* (AISF). A felsorolt és más „frankofón“ alakulatok tevékenységét valójában az AISF hangolja össze.

A „frankofónia“ kifejezést, amelyet a franciák nehézkesnek és nem elég kifejezőnek tartanak, a belgák a *francité*vel próbálták helyettesíteni. De megmaradt a „frankofónia“; frankofónok azok az országok, amelyekben egészben vagy részben francia az anyanyelv vagy a hivatalos nyelv, és az oktatás részben vagy egészben francia nyelven folyik. Így nevezik a francia nyelv használatát szorgalmazó tevékenységeket, mozgalmakat is. Malraux így jellemezte: „Tegnap francia kultúra, ma frankofónia.“ Miközben a nyelvédelmi mozgalmat hivatalosan támogatták, a „frankofónia“ felélesztését eleinte elleneztek a kormánykörök. A francia, akárcsak angol, spanyol vagy portugál, a gyarmatosítás útjain jutott át az óceánokon és tengereken, ezért idegenkedtek a „frankofóniá“-tól a fiatal, független afrikai államok. Algéria, Mauritánia és Guinea jelenleg nem vesz részt a mozgalomban. Az angol *Sunday Telegraph* a „frankofónia“ ellenében kijelentette: „Afrika jelenlegi felosztása angol nyelvű és francia nyelvű országokra a kolonialista korszak anakronizmusa.“ (1971. január 18.) Ez igaz, de nem kell elfelejtenünk, hogy az egykori hódítók önkényesen vonták meg az országok (gyarmatok) határait. Az egyazon nyelvet beszélő népeket elválasztották egymástól, szétszórták őket. Kamerunban például, ahol 80 nyelvjárást beszélnek, két hivatalos nyelv létezik: az angol és a francia. A bantu nyelvet, illetve nyelvjárásokat beszélő négek földrajzi szempontból igen távol élnek a két volt Kongó (francia és belga) bantu területeitől. Ghanában több mint 60 nyelvjárás létezik, s a hivatalos nyelv, a távlati tervek szerint, az akan lesz, de egyelőre — az angol. Szenegálban a lakosság háromnegyed része érti a volof nyelvet, de a hivatalos nyelv a francia. „Bizonyos — írja Abdu Mumeni —, hogy Afrikának szüksége van egy olyan nyelvre, legyen az angol vagy francia, amelyet megért az egész világ. De egy ilyen nyelv számunkra idegen nyelv, nem helyettesítheti egyik afrikai néger nyelvet sem, melyet azok alakítottak ki, akiknek gondolatait, világát kifejezik.“ (*L'éducation en Afrique*. Paris, 1968. 55.) Egyes

országokban bevezették a kétnyelvűséget. Algériában a hivatalos nyelv az arab, félhivatalos a francia. „Még hosszú ideig szükségünk lesz a francia nyelvre, amely a műszaki civilizáció felé nyíló ablak marad mindaddig, amíg az arab nyelv alkalmazkodhat a modern időkhoz” — mondotta dr. Ahmed Teleb-Ibrahibi, Algéria művelődésügyi minisztere, és hozzátette: „Sok állam igyekezett rávenni bennünket, hogy belépjünk a frankofóniába, de számunkra a frankofónia az újkolonializmushoz kapcsolódik.” (*Le Monde*, 1972. március 7.) Az állásfoglalásokból kiviláglik, hogy minden szuverén állam egyedül illetékes a fenti kérdéskörbe tartozó teendők elbírálására.

Mindaddig, amíg a „frankofón” területeken a nemzeti nyelvre vagy valamelyik kiválasztott dialektusra épített elemi és középiskolai oktatás el nem éri a kívánt színvonalat, és a nemzeti *beszélt* nyelvből *írott* nyelvet, tehát hivatalos nyelvet nem teremt, a különböző törzseket összekötő nyelv a francia marad. A „frankofón” parlament kérdését Léopold Sédar Senghor, Szenegál elnöke vetette föl 1966 márciusában. Senghor egy olyan intézmény megeremtéséről szólt, amely „az eddiginél hatásosabb módon hallatná Afrika hangját a világban”. Tehát a francia nyelv útján ápolná a franciául beszélő Afrika és a nagyvilág közötti kapcsolatokat. Úgy tűnik, hogy az 1970. március 20-án, Niger fővárosában, Niamey-ben megalakult legfrissebb „frankofón” szövetség fogja betölteni a „parlament” szerepét. Elnevezése: *Agence de coopération culturelle et technique des pays francophones*. 21 állam a tagja. Jelszava: „Egyenlőség, egymás kiegészítése, összetartás.”

Egyes adatok szerint 200 millió, mások szerint 180 millió „frankofón” él a világon. Hogy ennek hány százaléka beszél, ír vagy ért franciául, azt igen nehéz megállapítani. Az angol 300 millió ember *anyanyelve*. Ami egészen más. A világ két, úgynevezett „*langue véhiculaire*”-je az angol és a francia (*véhiculaire*-en valamely nem anyagi jellegű dolog, jelenség hordozóját értik). Az angol a műszaki és tudományos világ „*langue véhiculaire*”-je, a francia — a „frankofónia” ellenére — az angol „teljesítményének” mindössze egynegyedét éri el.

A francia nyelv problémáinak egyik oka: Molière nyelvének klasszikus jellege. Irodalmi nyelv, és nem tudományos. Pedig egyik nyelvet sem tanítják külföldön akkora apparátussal, mint a franciát. Az *Alliance Française*-nek egymagában 1300 külföldi központja van, ahol 200 000 diák tanul franciául. Különböző országokban 100 francia gimnázium, 226 kulturális intézet, 880 könyvtár létezik, 40 000 tanár oktat francia nyelvre félmillió diákot. A külföldön működő angliai és amerikai tanítók és tanárok száma mindössze 20 000. Miért? Mert a világ népsége egytized részének anyanyelve angol, és csak ritkán fordul elő, hogy az angolszászok „anglofón” területre küldjék tanáraikat. A Francia Könyvkiadók Szervezetének a *Combat* című lapban közölt adatai szerint nincs elég francia nyelvű tudományos könyv és folyóirat, nem fordítanak eleget idegen nyelvből franciára. Francia könyvet *nem* „frankofón” országokban csak az elit, a kisebbség olvas, most, amikor pedig „a fogyasztói társadalomban az eladás a tömegekre támaszkodik”. Ezért a „frankofón” országok voltak és maradnak a francia könyvexport fő átvevői. A szervezet alábbi statisztikai adatai a könyvexport 92 százalékára vonatkoznak. (47 százalék Belgium, Svájc és Kanada, 12 százalék Észak-Afrika és Libanon, 9 százalék Fekete-Afrika, 3 százalék a még létező francia gyarmatok.) A nem „frankofón” Európa 11, Dél-Amerika 3, az Egyesült Államok 7 százalék. „A francia könyvexport növelésével a francia nyelvet exportáljuk... Elsőrendű célunk tehát csak az lehet, hogy millió és millió embert megtanítsunk franciául.” (*Combat*, 1970. július 27.) A francia mint „*langue véhiculaire*” általában erősödik. Észak-Afrikában 17 000, Franciaországból küldött tanító, középiskolai és egyetemi tanár dolgozik (8000 Marokkóban, 6000 Algé-

riában, 3000 Tunéziában). Tekintettel arra, hogy már Afrika „anglofón“ része is francia oktatószemélyzetet kér, és Párizs már nem tud eleget küldeni, a régi „anyaország“ tanítóképző intézeteket állít föl a „frankofón“ országokban. Az elmúlt évtizedben 900 fekete-afrikai újságíró képeztek ki Franciaországban. Mivel ez kevésnek bizonyult, az *Institut français de presse* 1968-ban kurzusokat szervezett Kamerunban, Gabonban, Kongóban (Brazzaville), a Közép-afrikai Köztársaságban, Csádban, Mauritániában, Maliban, Togóban. Ez sem bizonyult elégségesnek, ezért 1970 nyarán hat közép-afrikai ország Yaoundéban, Kamerun fővárosában megalakította a *L'École supérieure internationale de journalisme* elnevezésű főiskolát.

„Az utóbbi tíz évben az elemi oktatás tanszemélyzete megkétszereződött, de Fekete-Afrika 60 millió lakosa csak 4 millió tanulót küldött az iskolákba. A »frankofón« Afrika egyetemén 16 ezer diák tanul, ez igen kevés, de ugyanakkor sok is, mert még ezek számára sincs elhelyezkedési lehetőség.“ (*L'Express*, 1044.) Európában viszont csökken a francia nyelv térhódítása. Az NSZK-ban és Olaszországban tíz gyermek közül nyolc az angol választja „második nyelvként“, Hollandiában az elemi oktatásban kötelező nyelvként az angol lépett a francia helyébe. A Párizs és Bonn között nemrégiben létrejött megállapodás szerint a nyugatnémet iskolákban a francia visszanyerte első helyét. Dél-Amerikában a francia nyelvoktatás az angol sarkában halad. Az Egyesült Államokban az idegen nyelvek oktatása éppen úgy a kereslet és kínálat törvényeinek van alárendelve, mint bármely más áru. Ha az amerikai egyetemeken akad elég francia nyelvet „fogyasztó“ diák, akkor beiktatják a programba. 1958-ban 157 730 főiskolai hallgató tanult franciául, tíz évvel később, 1968-ban már 390 000. Azóta az Egyesült Államokban a francia nyelv oktatása emelkedő irányzatú. Nem mindennapi kongresszus zajlott le 1972 áprilisában Louisiana állam Lafayette nevű városában. Az első ilyen kongresszus volt a *Congrès International des Amériques francophones*, amely meg akarta mutatni a világnak, hogy Louisianában közel másfél millió ember beszél vagy ért franciául, és meg akarja őrizni ezt a nemes örökséget. Louisiana francia gyarmat volt, 1803-ban adta el Napóleon az Egyesült Államoknak. A „frankofón“ mozgalom vezetői kétnyelvűvé szeretnék változtatni Louisianát, és ezt az akciót már az óvodában és elemi iskolában el akarják kezdeni. A kongresszus napjaiban a városka utcáit különböző, néha meglepő szövegű jelmondatok díszítették: „Büszkék vagyunk, hogy franciául beszélünk“; „Beszéljete franciául gyermekeitekkel“; „Franciául tudni — készpénz!“ Általában nem tartják valószínűnek, hogy Louisiana valaha is kétnyelvű állam lesz. Washingtonban bizonyára nem tartanak attól, hogy Louisiana visszavedlík francia gyarmattá, mint ahogy attól sem kell tartani, hogy a „franglais“ behatolása amerikai gyarmattá változtatja Franciaországot.

Több történetíró szerint a francia nyelv azért terjedt el a Nagy Században (a XVI.-ban), mert akkor volt Franciaország a legnagyobb és legerősebb európai állam. Igaz viszont az is, hogy a franciák nyelvének kifejező ereje, finom árnyalatai különleges helyzetet teremtettek számára. Érdekes, hogy az első nemzetközi meg egyezések, melyeknek szövegét franciául szerkesztették, az utrechti (1713) és rastatti (1714) szerződések voltak. Ekkor veszítették el a franciák Kanada egy részét. Tehát a francia nyelvnek *diplomáciai nyelvvé* való előlépése gyarmatbirodalma hanyatlásával esett egybe. Különös az is, hogy a francia diplomáciai nyelv első „vereségét“ mint az első világháborúból győztesen kikerülő nagyhatalom szenvedte el, 1919-ben. A versailles-i szerződést már két nyelven szerkesztették, franciául és angolul. 1968 tavaszán Franciaország és vele együtt 35 tagállam kérte, hogy az ENSZ vezesse be a franciát, az angol mellett, mint munkanyelvet. A javaslatot, 73 szavazattal 9 ellenében és 26 tartózkodással, elfogadták.

A Közös Piac munkanyelvének kérdése már Nagy-Britannia belépése előtt felvetődött. A Hatok első számú munkanyelve a francia volt. Mi történjék vele a Közös Piac kibővülése után, miután Angliát felvették a közösségbe? Íme, az egyik francia cég egészoldalas hirdetése, amely 28 ország telexadatait magába foglaló háromkötetes évkönyvet kínál megvételre. A hirdetés élén nagy, úgynevezett „katasztrófa betűkkel“ ez áll: „*Európa, de franciául!*“ André Fontaine a *Le Monde*-ben a következőket írja: „Az igazat megvallva, nem egészen világos, miért lenne kevésbé »európai« a 60 millió brit és ír anyanyelve, amellyel Észak-Európa már azelőtt megismerkedett, hogy Amerika dolgainkba beavatkozni kezdett volna.“ És hozzáteszi: „Igaz, hogy az angol nyelv is elamerikaiasodik...“ (*Le Monde*, 1971. május 28.) Ezzel kapcsolatban sokan emlegetik mostanában Bernard Shaw híres mondását: „Anglia és Amerika két olyan állam, amelyet egy és ugyanaz a nyelv választ el egymástól...“

Az utóbbi időben megfigyelhetők olyan jelenségek, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy ha másért nem, de Nyugat-Európa gazdasági egységének megerősítéséért az angolok a francia nyelvért vívott csatában („*La bataille pour le français*“, így nevezték el a franciák) a franciák mellé állnak. John Grigg (lord Altrincham) a *Le Monde* felkérésére írott cikkének a nyelvek problémájára vonatkozó részében így írt: „Franciaország a »frankofón« világ anyrországa. Ez vitathatatlan. Kulturális befolyásai övezetében nincs vetélytársa. Nagy-Britannia pedig már régen nem az »anglofón« világ egyedüli metropolisza. Az a tény, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nyelve azonos, csak megnehezíti nemzeti azonosságunk megőrzésére irányuló törekvéseinket, és egy olyan érdekközösség illúzióját vetítette ki a világba, amely a valóságban nem olyan fontos, mint amilyennek tűnik. Bizonyos határokon túl a nyelv nem lehet összekötő kapocs országunk és az Egyesült Államok között. Ugyanígy a nyelv nem lehet elválasztó sorompó sem Nagy-Britannia és Franciaország között...“ (*Le Monde*, 1971. július 23.)

A *Soir* című brüsszeli lapnak adott interjújában Pompidou, a Francia Köztársaság elnöke így fejezte ki erre vonatkozó gondolatait: „Nem kívánom, hogy Európa francia legyen, azt sem, hogy franciául beszéljen. De állítom: ha holnap Anglia belép a Közös Piacba, és ha a francia megszűnik az lenni, ami — Európa első munkanyelve, akkor Európa sohasem lehet egészen európai. Mert az angol már nemcsak Anglia nyelve, hanem mindenekelőtt — az egész világ számára — Amerika nyelve. Márpedig Európa csak akkor lesz Európa, ha meg tudja különböztetni magát, nem mondom, elszakad, hanem azt mondom, megkülönbözteti magát Amerikától. Íme, néhány észrevétel, melyet a frankofónia kifejezés sugalmaz. (*Soir*, 1971. május 19.)

A „frankofónia“ megnyerte ezt a csatát, a francia maradt a Közös Piac első számú munkanyelve. Mi lesz a továbbiakban a „franglais“-val? Már 1969-ben arra a következtetésre jutottak, hogy egyesíteni kell az addig elaprózott nyelvvédelmi tevékenységet. Melyik intézmény vezesse az idegen szavak elleni harcot; talán az Akadémia? Hiszen Richelieu, amikor 1634-ben megalakította a Francia Akadémiát, feladatául „a nyelv megtisztítását és a nyelv használatára vonatkozó szabályok leszövegezését“ tűzte ki. A „nyelvet egységesítő“ szótár azonban csak hatvan évvel az Akadémia megalakítása után, 1694-ben jelent meg. A gyorsan szünetelő angolszász szavak és kifejezések franciára való átültetése napjainkban nagyobb operativitást követel. Ezért azután a következő bizottságok, a nyelvi kérdések eldöntésében is szuverén állam illetékességének ezek az instrumentumai — élükön a *Conseil international de la langue française*-zel — kidolgoztak egy új szójegyzéket, amelyet előbb a Tudományos Akadémia, azután maga a Francia Akadémia hagyott jóvá. A francia hi-

vatalos lapban 1973. január 18-án jelent meg a két részből álló szójegyzék. Az elsőben sorakoznak azok a szavak és kifejezések, amelyeknek használata az államgépzet és a közoktatás számára kötelező. A második számú lista nem került a két akadémia elé. Ez a jegyzék tartalmazza a legtöbb szót, de figyelembevétele nem kötelező, csupán ajánlatos... A listából első pillantásra kiderül, hogy a „franglais” nem befolyásolta túlságosan sem a francia irodalmi nyelvet, sem a beszélt nyelvet. A tudományos, a műszaki és az üzleti nyelv, valamint a reklámok nyelvezete nehezebben állt ellent a „franglais” rohamának. A régi *Nouveau Larousse Illustré*ből cikkünk elején átvett idézetben olvashattuk, hogy a XVIII. században „idegen szavak és tudományos kifejezések tömege tört be a francia nyelvbe”, és hogy ezeknek száma, valószínűleg a XIX. században, „megkétszerezte a klasszikus szókincset”. Nos, mind a francia nyelv, mind a „frankofónia” kibírta ezt a nagyméretű offenzívát, és az a néhány száz szó, amelyet a most megjelent szójegyzékek tartalmaznak, bizonyára nem veszélyezteti a mai francia nyelv létét sem. Más kérdés, hogy a tudományos fejlődés főbb vonulatain Franciaországban a tudományok bizonyos mértékben lemaradtak. Ezt a lemaradást azonban nem lehet szójegyzékekkel behozni.

Aszódy János

Nyelvvédelem – állami szinten

Egy öt évvel ezelőtt kiadott nyelvészeti ismeretterjesztő munka röviden arról is tájékoztat, hogy Európa különböző országaiban a nyelvművelésnek milyen intézményes formái vannak. Ott olvashatjuk a következő megjegyzést: „...vannak olyan országok, ahol kevesebb intézménnyel sokkal erősebb az anyanyelv ápolásának ügye. Franciaországban ugyan szintén a nyelv művelése volt az egyik fő feladata a 300 évvel ezelőtt alapított Akadémiának, de az intézményes nyelvvédelem ma kevésbé erős, mint hazánkban... A művelt francia ember azonban intézmények nélkül is óvja, védi és csiszolja anyanyelvét.” (Fodor István: *Mire jó a nyelvtudomány?* Budapest, 1968. 251.) Alaposan rációfól erre a jellemzésre az az intézkedés, amely a nyelv védőjének hagyományos szerepét újra vállaló Francia Akadémia jelentős hozzájárulása révén született, és amelyet a januári *Journal officiel* (hivatalos közlöny) útján hoztak a francia nép tudomására: *a kormány hivatalosan elrendeli a különböző tudományok és szakmák területét előzőnlő angol kölcsönzők franciásítását, illetőleg megtiltja további használatukat.*

Hogy ez az intézkedés mennyire helyénvaló volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a név, amellyel manapság a divatos anglicizmusoktól hemzsegő francia nyelvhasználatot illetik: „franglais”. E megjelölés elsősorban bizonyos szakmák és tudományok angol eredetű — a hiányzó francia kifejezéseket pótló vagy a meglevőket kiszorító — szókincsére vonatkozik, amely a tömegkommunikációs eszközök, elsősorban a televízió útján a köznyelvet is egyre jobban befolyásolja, veszélyeztetve ezzel a francia nyelv úgy látszik ma is féltve őrzött tisztaságát. A hivatalos közlöny szóban forgó számának megjelenését kommentáló *Le Monde*-cikk enyhén ironizáló címe ellenére sem szándékszik kétségbe vonni vagy lebecsülni azt a kö-